

2. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Автореф. ... докт. геог. наук – К., 2005. – 24 с.
3. Кузишин А.В. Зміна геопросторових електоральних уподобань населення України в світлі парламентських виборів // Наукові записки. Серія: Географія. – Тернопіль, 2002. - № 1 С. 62 – 65.
4. Кузишин А.В. Суспільно-географічні дослідження виборчого процесу в подільських областях // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип.246: Географія. –Чернівці, 2005. – С. 190-194.
5. Хомма Н.М. Мотивація електоральної поведінки громадян // Наукові записки Української академії друкарства – 1999. – Вип. 1 – с. 146-149.
6. www.cvk.gov.ua

Summary:

Andrey Kuzishin. SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY THROUGH THE PRISM OF ELECTORAL PROCESS GEOSPACE ASPECT.

УДК 911.3

Мирослава КНИШ

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТИПОЛОГІЙ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

Країни світу на початку ХХІ століття значно відрізняються від того, якими вони були в середині чи наприкінці ХХ ст. Особливо неоднорідно розвивалося суспільство в країнах, що розвиваються. Деякі з них побудували індустріальне суспільство або ж перебувають на стадії його побудови, але є й такі, які все ще перебувають на доіндустріальній стадії розвитку. У той час, як більшість розвинених країн світу належать до постіндустріальних країн і приступили до побудови інформаційного суспільства.

Проаналізуємо найпоширеніші типології країн, що розвиваються за період 1950-2000 роки. У зв'язку з тим, що нові типології з'являлися в середньому через кожні десять років, упродовж другої половини ХХ ст. нами виокремлено п'ять характерних періодів їхнього формування і сучасний період, що охоплює початок ХХІ ст.

У першому періоді, який охоплював 50-і роки ХХ ст., у вітчизняній науковій літературі утвердилася загальна типологія країн, яка базувалася на марксистсько-ленінській теорії. В основу розробки типології було покладено критерій приналежності країни до того чи іншого суспільного ладу. Виходячи з цього формаційного критерія, країни світу поділялися на три типи: капіталістичні, соціалістичні і країни, що розвиваються. Країни, що розвиваються у свою чергу поділялися на три підтипи: країни, які йдуть по капіталістичному і некапіталістичному (соціалістичному) шляху, а також такі, які не визначалися напрямом орієнтації свого розвитку. Така загальна типологія країн проіснувала аж до 90-х років ХХ ст.

В 60-ті роки ХХ ст. найбільшого поширення набули спеціальні типології, в основу розробки яких були покладені політичні та економічні критерії. Актуальною у цей період була типологія країн, що розвиваються, яка групувала їх за ступенем політичної незалежності [8, с.323]:

- колонії, які звільнилися;
- формально суверенні країни, які продовжують знаходитися у військово-політичній залежності;
- політично незалежні країни, які ведуть боротьбу за економічну незалежність;
- політично незалежні країни, в яких поступово складаються передумови для переходу на прогресивний шлях розвитку.

В 60-х роках ХХ ст. російський географ В. Вольський за рівнем економічного розвитку виокремив три типи країн [1, с.51]:

- економічно високорозвинені;
- економічно середньорозвинені;

– економічно слабозвинені.

В групі країн економічно слабозвинених або країн, що розвиваються за ступенем політичної незалежності, автор виокремлює три підтипи країн:

- економічно залежні країни відносно “зрілого” капіталізму (країни Латинської Америки, Іран, Таїланд, Філіпіни);
- молоді суверенні країни (країни Азії і Африки, які отримали незалежність після 2-ої світової війни);
- колонії.

У 70-ті роки ХХ ст. широкого поширення при побудові типології набуває багатовимірно-статистичний підхід. Авторами такої типології були російські економісти В. Тягуненко, Л. Фрідман, Л. Гордон, які на основі методів багатовимірного аналізу, зокрема головних компонент і кластерного аналізу, спочатку впорядкували 85 країн світу за рівнем розвитку продуктивних сил, а потім розбили їх на типологічні групи, використовуючи при цьому 31 показник, що з різних сторін характеризував соціально-економічний розвиток цих країн.

Новизна такого підходу полягала, по-перше, у великій кількості країн, охоплених типологічним аналізом, по-друге, у використанні показників, що відображали не тільки рівень розвитку продуктивних сил, але й структуру господарства; по-третє, більшість типологій побудована дедуктивним методом, автори багатовимірної типології застосували індуктивний підхід, виокремивши типи країн в результаті попереднього вивчення показників. При цьому використали три групи показників, які найбільш диференціювали країни: галузеву і соціальну структуру господарства, людські ресурси і матеріальні продуктивні сили.

Багатовимірний аналіз дозволив виявити п'ять основних типів країн [14, с. 208]:

- США;
- розвинені країни;
- афроазіатський;
- латино-афро-азіатський;
- латино-середземноморський.

Переваги багатовимірного аналізу полягали у залученні великої кількості показників. У той же час використання математичного апарату дозволило залучати тільки показники, які піддаються кількісній формалізації, а якісні показники, якими б важливими вони не були, залишалися за рамками багатовимірного аналізу.

До типологій цього періоду, побудованих традиційним методом, належить типологія Ю. Дмитрієвського [3, с.464]. Автор запропонував виокремлювати типи країн на основі критерія – ступеня розвитку капіталістичних відносин. *На думку автора, серед країн, що розвиваються за цим критерієм можна виокремити дві групи країн:*

- 1) країни, які обрали некапіталістичний шлях розвитку (країни соціалістичної орієнтації);
- 2) країни, які розвиваються капіталістичним шляхом

В групі країн, що розвиваються капіталістичним шляхом автор виокремлює три типи:

- 1) країни, в економіці яких капіталістичні відносини домінують;
- 2) країни, в економіці яких роль капіталістичних відносин значна, але вони не домінують;
- 3) країни, які мають тільки елементи капіталістичних відносин.

Серед країн першого типу автор виокремлює три підтипи країн:

- а) аграрно-мінерально-сировинної спеціалізації;
- б) аграрно-сировинної спеціалізації;
- в) мінерально-сировинної спеціалізації.

У другому типі країн виокремилися ті ж підтипи країн, що й у першому (а, б, в).

Країни третього типу є найменш розвинені. У цих країнах практично відсутня обробна промисловість, сільське господарство має екстенсивний характер і вони відіграють незначну

роль в міжнародному географічному поділі праці.

В групі країн, що обрали некапіталістичний шлях розвитку автор не виокремлює типи країн, а пропонує тільки критерії: рівень розвитку суспільних форм власності, роль державного і кооперативного сектора. У цій групі пропонує виокремлювати два підтипи країн: аграрно-промислові і аграрні.

До спеціальних типологій, в основу розробки яких були покладені економічні критерії, слід віднести типологію країн за рівнем розвитку фабрично-заводської промисловості згідно цієї типології країни, що розвиваються поділялися на чотири типи [10, с. 388]:

- 1) аграрно-індустріальні з відносно розвинутою обробною промисловістю;
- 2) країни з розвинутою гірничо-видобувною промисловістю і деяким розвитком обробної промисловості, головним чином харчової і легкої;
- 3) аграрно-сировинні, які мають відносно розвинуту гірничо-видобувну промисловість і слабо розвинуту обробну промисловість;
- 4) найбільш економічно відсталі, переважно аграрні країни.

У 80-ті роки ХХ ст. широкого поширення набула типологія країн, що розвиваються, розроблена російськими економістами Б. Болотніним і В. Шейнісом, яка відображала диференціацію цих країн за головними макроекономічними показниками.

Головний критерій, запропонований авторами – рівень і тип розвитку продуктивних сил. На їхню думку, це найстійкіший типологічний критерій, який характеризується такими показниками: ВВП на жителя, промисловою продукцією на жителя, часткою сільського господарства у ВВП, часткою окремих галузей промисловості у ВВП, частково основних укладів у структурі ВВП.

При розробці типології країни, що розвивається були ранжировані у відповідності з розміром ВВП на жителя, а потім, враховуючи середньозважену величину цього показника, було виокремлено чотири ешелони: верхній, два проміжних і нижній ешелони. Інші показники були коректуючими і дозволяли провести межі типологічних груп всередині ешелонів.

У верхньому ешелоні автори виокремили три типологічні групи: 1) країни середньорозвинутого капіталізму; 2) країни – експортери нафти; 3) малі острівні країни з високим рівнем доходів на жителя. Проміжні ешелони охоплювали дві типологічні групи: 4) “верхню середню”, куди увійшли країни з середнім для країн, що розвиваються рівнем економічного розвитку; 5) “нижню середню”, яка об’єднувала країни з низьким навіть для країн, що розвиваються рівнем економічного розвитку. В нижньому ешелоні виокремлені дві типологічні групи: 6) великі за кількістю населення країни з низькими доходами на жителя; 7) найменш розвинені країни.

У 80-ті роки ХХ ст. великою популярністю користувалися типологія країн, розроблена російським географом В. Вольським, вдосконалена ним у 90-х роках. Типологія побудована традиційним методом, тобто типи країн виокремлювалися за принципом найбільшого співпадання типологічних показників. Автором запропоновано 16 економічних і 7 соціальних показників, які характеризують рівень соціально-економічного розвитку країни.

В групі країн, що розвиваються В. Вольський виокремлює три типи країн [12, с. 177]:

1. Ключові країни:

- 1.1. Лідери Латинської Америки – Бразилія, Мексика;
- 1.2. Гіганти Сходу – Індія, Китай;

2. Країни відносно зрілого капіталізму:

- 2.1. Переселенські країни раннього розвитку залежного капіталізму – Аргентина, Уругвай;
- 2.2. Країни анклавного розвитку капіталізму – Венесуела і Чілі;
- 2.3. Країни зовнішньоорієнтованого пристосуванського розвитку – Колумбія, Еквадор, Болівія, Парагвай, Республіка Корея, Тайвань, Малайзія, Філіппіни, Таїланд, Туреччина,

Сирія, Йорданія, Єгипет, Марокко, Туніс;

2.4. Невеликі країни залежного плантаційного господарства: Коста-Ріка, Нікарагуа, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Куба, Домініканська республіка, Гаїті, Шрі-Ланка;

2.5. Малі країни “концесійного розвитку” – Ямайка, Тринідад і Тобаго, Суринам, Габон, Ботсвана, Папуа-Нова Гвінея;

2.6. Дрібні і найдрібніші країни – “квартироздатчики” – острівні або приморські країни, які розташовані на перехресті шляхів;

2.7. Невеликі країни – фінансово надлишкові експортери нафти – ОАЕ, Катар, Кувейт, Бруней, Саудівська Аравія, Оман, Лівія;

2.8. Великі низькодохідні країни – Індонезія, Пакистан, Бангладеш, Нігерія, В’єтнам;

3. Молоді країни, які звільнилися – близько півсотні країн, майже співпадає із затвердженим ООН списком найменш розвинених країн.

У 90-і роки ХХ ст. В. Тікунов і А. Фетисов для розробки типології країн світу запропонували використовувати методи теорії “нечітких” множин, розроблені Гусейном-Заде Л. (1965 р.). Ця теорія передбачала можливість одночасно відносити країни не тільки до одного з класів, але у випадку перехідного характеру країн, одночасно до кількох класів з різними функціями.

Реалізована авторами методика базувалася на модифікації типологічного алгоритму. На першому етапі побудови типології було проведено ранжування 122 країн світу за трьома групами показників, які характеризували рівень економічного розвитку країн (7), природні і соціально-економічні умови розвитку (8), ступінь включення і місце в міжнародному поділі праці (6) [13, с.47].

Як мірило подібності країн за системою показників автори використали евклідову відстань. В результаті автоматизованої класифікації сформувалися групи країн. Для кожної виокремленої групи країн розраховувалися середні арифметичні значення вихідних показників, в результаті чого отримували п’ять еталонів для класифікації. З першим еталоном порівнювалися показники всіх країн і проводилося ранжування країн за ступенем подібності до першого еталону. Далі цей ряд поділяється на три частини, кожна з яких інтерпретувалася як “ядро”, “ореол” і “розмита” частина групи [13, с.48]. Аналогічна процедура проводилася для другого умовного еталону, і в результаті отримували другий стовпець таблиці, потім третій, четвертий і п’ятий. У стовпцях таблиці країни, які увійшли у “ядро” позначалися 1, в “ореол ядра” – 2, а решта країн, які утворювали “розмиту” частину, ніяк не позначалися. Таким чином вся сукупність із 122 країн була розділена на п’ять груп (таксонів), у яку увійшли країни трьох категорій [14, с.48].

Результати типізації отримані авторами, виявилися нетривіальними. Передусім слід відзначити, що виокремлені п’ять “ядер” і тяжіючі до них “ореоли” охоплювали тільки 65 країн. На думку авторів, це засвідчує, що тільки половина країн визначилися у типологічному відношенні, тобто можуть бути віднесені до певних типів. Таким чином вони виокремили п’ять типологічних ядер країн і присвоїли їм вже відомі з попередніх класифікацій назви.

У перше “ядро” увійшли головні розвинені країни, друге “ядро” – малі країни Європи, третє “ядро” – “псевдорозвинені” країни (за термінологією Л. Смірнягіна), четверте “ядро” – країни “анклавного капіталізму” (за В. Вольським), а в “ядро” п’ятого типу увійшли “найменш розвинені країни” (за класифікацією ООН і Світового банку). Однак повного співпадань списку країн, які утворюють типологічні “ядра” даної класифікації, з раніше виокремленими типами країн, немає. Виокремлені авторами перехідні зони дозволяють здійснити більш гнучку типологічну диференціацію країн. Такий підхід наближає дану типологію до динамічної.

Українські географи Я.Б. Олійник, М.Д. Пістун і В.М. Юрківський в групі країн, що розвиваються (за термінологією авторів слаборозвинених країн) виокремили п’ять типів

країн [9, с.12]:

- 1) латиноамериканські країни;
- 2) нафтовидобувні країни;
- 3) “азіатські тигри”;
- 4) дрібні острівні країни;
- 5) афро-азіатські країни.

Перші чотири типи об'єднали більш розвинуті країни, а п'ятий – країни з низьким рівнем економічного розвитку, переважна більшість яких згідно класифікації ООН належать до найменш розвинених країн світу.

Наприкінці ХХ ст. на політичній карті світу відбувалися кількісні і якісні зміни, відображення яких потребувало уточнення старих і створення нових типологій.

Зберігаючи традиційний підхід до типології, враховуючи рівень і характер соціально-економічного розвитку, місце в світовому господарстві, уточнюючи попередні типології, автор пропонує поділяти країни світу на чотири типи: економічно високорозвинені країни; країни, що йдуть шляхом ринкових перетворень; країни планової економіки, т. зв. соціалістичні країни; країни, що розвиваються [7, с.49].

Серед країн, що розвиваються виокремлює п'ять підтипів країн [7, с.53]:

- 1) нові індустріальні країни (НІК);
- 2) країни-експортери нафти з високими доходами;
- 3) малі острівні країни з високими доходами;
- 4) країни середніх можливостей;
- 5) найменш розвинені країни.

На початку ХХІ ст. російський географ М. Каледін, враховуючи єдність специфіки економічного, соціального, політичного, культурного життя суспільства, яка склалася в ході історичного розвитку, виокремлює чотири типи країн:

- 1) розвинені капіталістичні країни;
- 2) соціалістичні країни;
- 3) постсоціалістичні країни;
- 4) країни, що розвиваються.

Використовуючи методикою побудови та сукупність типологічних ознак В. Вольського, Б. Болотіна і В. Шейніса, автор пропонує свій варіант типології країн, що розвиваються, враховуючи зміни, які відбулися в розвитку цих країн наприкінці ХХ ст. Він виокремлює два ешелони (за термінологією Б. Болотіна і В. Шейніса) країн, – кожний з яких поділяється на підтипи [15, с.86]:

1. Верхній ешелон (“благополучні країни”):
 - 1.1. Нові індустріальні країни
 - 1.2. Країни – експортери нафти
 - 1.3. Малі країни обслуговуючої периферії або “здавачі квартир” (за термінологією В. Шейніса)
2. Нижній ешелон (“проблемні країни”):
 - 2.1. “Класичні” країни, що розвиваються (економічно слаборозвинені)
 - 2.2. Найменш розвинені країни

Український географ Ю.П. Грицак виявив типи країн, порівнюючи числові ряди соціально-економічних показників. Для кожного показника визначався його коефіцієнт по відношенню до базового рівня, а за отриманим рядом коефіцієнтів розраховувалося середнє арифметичне – коефіцієнт соціально-економічного розвитку країни. За базовий рівень з коефіцієнтом 1.0 приймалася економічно найрозвиненіша країна світу – США. Розраховані коефіцієнти решти країн знаходилися в інтервалі від 0 до 1, який було розбито на 5 груп: більше 0.8; від 0.4 до 0.8; від 0.2 до 0.4; від 0.1 до 0.2; менше 0.1. В результаті автор отримав типологію з семи типів країн [2, с.102]:

- 1) дуже багаті країни (коефіцієнт понад 0.8);
- 2) багаті країни з багатогалузевою промисловістю (від 0.4 до 0.8);
- 3) багаті країни з переважанням харчової і легкої промисловості (від 0.4 до 0.8);
- 4) багаті країни зі слабким розвитком матеріального виробництва (від 0.4 до 0.8);
- 5) країни з середнім достатком (від 0.2 до 0.4);
- 6) бідні країни (від 0.1 до 0.2);
- 7) дуже бідні країни (менше 0.1).

Межу між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються автор проводить між 2 і 3 типами і дає їм назви, які відображають рівень їхнього розвитку [2, с. 105]:

- 1) індустріально високорозвинені країни;
- 2) індустріально середньорозвинені країни;
- 3) нові індустріальні країни;
- 4) багаті нафтоекспортери;
- 5) багаті острови;
- 6) країни, що розвиваються з середнім доходом;
- 7) країни, що розвиваються з низьким доходом;
- 8) найменш розвинені країни.

Американські економісти Р. Кемпбелл, Макконнелл, С. Брю в 90-х роках ХХ ст. країни світу поділяють на дві групи: розвинуті країни і економічно відсталі країни. У другій групі країн, яка в основному співпадає з країнами, що розвиваються, на основі критерія рівня доходів вони виокремили дві підгрупи (за термінологією авторів) країн [6, с. 561]:

- 1) з середнім доходом (ВВП на жителя – від 670 до 2490 доларів);
- 2) з низьким доходом (ВВП на жителя – менше 370 доларів).

Автори не дали відповідь на питання, до якої групи країн відносити країни, що розвиваються з високим рівнем доходів, зокрема нові індустріальні країни, країни експортери нафти, малі островні країни з високими доходами.

Типології країн, що розвиваються, розроблені міжнародними організаціями дещо відрізняються між собою, незважаючи на єдиний підхід до поділу за рівнем економічного розвитку. Це пояснюється тим, що вони враховують передусім завдання організації і спостерігають за ефективністю розвитку своїх країн-членів. Наприклад, Світовий банк найбільшу увагу звертає на оцінку рівня економічного розвитку, у той час як ООН – на соціальні аспекти.

Найважливішим в міжнародній економіці критерієм типології є рівень економічного розвитку. Це пов'язано з тим, що приналежність країни до того чи іншого типу надає або закриває їй доступ до пільгового фінансування з боку світової спільноти, отримання гуманітарної допомоги від розвинених країн.

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) виокремлює: 1) 61 країну з низьким рівнем доходів; 2) 73 країни з середнім рівнем доходів; 3) 10 нових індустріальних країн (НІК); 4) 13 країн-членів організації нафтоекспортуючих країн (ОПЕК).

Світовий банк, статистика якого охоплює 209 країн, за показником ВВП на жителя поділяє країни світу на чотири типи:

- 1) країни з низьким рівнем доходів, в яких ВВП на жителя становив менше 765 доларів (54 країни);
- 2) країни з доходами нижче середнього рівня, в яких ВВП на жителя становив 766-3035 доларів (47 країн);
- 3) країни з доходами вище середнього рівня, в яких ВВП на жителя становив 3036-9385 доларів (26 країн);
- 4) країни з високим рівнем доходів, в яких ВВП на жителя становив понад 9386 доларів (44 країни);

Географічно більшість країн з високим рівнем доходів належать до розвинених країн

Америци і Західної Європи. Практично всі країни з низьким рівнем доходів – африканські країни, які знаходяться на південь від Сахари. В групу країн з доходами нижче або вище середнього рівня включені всі країни з перехідною економікою і багато країн Латинської Америци і Азії.

ООН розробила свою типологію країн, що розвиваються, в якій виокремлює три типи країн: 1) найбідніші країни або так звані найменш розвинені країни (46 країн); 2) неекспортери нафти (88 країн) і 13 країн-членів ОПЕК, які видобувають і експортують нафту.

Крім того, ООН для типології країн використовує інтегральний показник рівня соціально-економічного розвитку – індекс людського розвитку (ІЛР). За цим критерієм ООН поділяє всі країни світу на три типи:

- 1) з високим рівнем ІЛР, який перевищує 0.8 (57 країн);
- 2) з середнім рівнем ІЛР, в межах від 0.5 до 0.8 (69 країн);
- 3) з низьким рівнем ІЛР, який складає менше 0.5 (49 країн).

У другій половині ХХ ст. вчені розробили декілька типологій країн, що розвиваються. Кожна з них дає можливість виявити специфічні ознаки подібності і відмінності країн у той чи інший період, показати особливості їхньої соціально-економічної структури.

Результати аналізу показали, що найбільшого поширення отримали традиційні спеціальні типології, побудовані за сукупністю економічних і соціальних показників. У 70-х роках ХХ ст. з'явився новий підхід до побудови типологій – багатовимірно-статистичний. Як мірило подібності країн автори традиційних типологій використовують принцип співпадання кількісних і якісних типологічних ознак, автори багатовимірних типологій – евклідову відстань. Міжнародні організації надають перевагу покомпонентним спеціальним типологіям, побудованим за показником ВВП на жителя (Світовий банк), індексом людського розвитку (ООН).

Література:

1. Вольський В. В. О типах стран капиталистического мира // Вестник МГУ, сер. география, № 6, 1968. – С. 44–53.
2. Грицак Ю. П. Социально-экономическая типология стран мира. / Мировое хозяйство и международные экономические отношения / Под ред. А. П. Голикова и др. – Симферополь, Сонат, 2003. – 423 с.
3. Дмитриевский Ю. Д. К вопросу о типах развивающихся стран // известия ВГО, № 6, 1972, С. 462–466.
4. Доклад о мировом развитии. – Нью-Йорк – Москва, 2004. – 257 с.
5. Доклад о развитии человека. – Нью-Йорк – Москва, 2004. – 290 с.
6. Камбелл Р., Макконнелл М., Брю С. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Ч. I. Макроекономіка (перекл. з англ.) – Львів: Просвіта, 1997. – 670 с.
7. Книси М. М. Типологія країн світу / Економічна і соціальна географія країн світу за ред. С. Кузика. – Львів: Світ, 2002. – 672 с.
8. Мировая экономика / Под ред. В. Масленникова. – Москва: Наука, 1969. – 392 с.
9. Олійник Я. Б., Пістун М. Д., Юрківський В. М. Типізація країн світу (текст лекцій). – Київ: редакційно-видавничий центр “Київський університет”, 1998. – 15 с.
10. Проблемы индустриализации развивающихся стран. – Москва: 1971. – С. 388–389.
11. Развивающиеся страны: экономический рост и социальный прогресс. – Москва: наука, 1983. – 655 с.
12. Социально-экономическая география зарубежного мира / Под ред. В. Вольского. – Москва: Крон-Пресс, 1998. – 592 с.
13. Лихунов В. С., Фетисов А. С. Типология стран мира как нечеткого множества // Вестник МГУ, сер. 5, география, 1996, № 2. – с. 46–52.
14. Типология не социалистических стран. – Москва: Наука, 1976. – 296 с.
15. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. – Москва: Гардарики, 2002. – 928 с.

Summary:

Miroslava Knish. HISTORICAL ANALYSIS COUNTRIES, WHICH DEVELOP

Different approaches to typology of developing countries in the second part of the 20th century and in the beginning of the 21st century have been analyzed. Five periods of their development have been distinguished.